

nost procesu poznání — poznání jako proces odrazu skutečnosti, poznání jako proces odrazu objektu poznání; problematika kategorie pravdy; poznání a jednání (kap. 4.—6.). III. Sociálně ekonomická podmíněnost procesu poznání — vliv společenskoekonomické formace kapitalistické a socialistické (kap. 7.). IV. Dialektický proces poznání lidstva — celek integrující doposud jen dílčím způsobem analyzovanou problematiku dialektického charakteru poznání. Na syntetické úrovni je završujícím úhlem pohledu na sledovanou problematiku (kap. 8.). Poslední, devátá kapitola Poznátelnost objektivní reality logicky vyúsťuje z celého systému marxisticko-leninské gnoseologie.

Na závěr je nutno připojit ještě několik doplňujících poznámek: 1. Celá kniha, i když je koncipována převážně jako systematická studie, věnuje mnohé pasáže rozboru a kritice názorů z historie novověké, německé klasické filozofie i současné buržoazní filozofie, přičemž se opírá o bohatý faktický materiál z děl klasiků marxismu-leninismu. 2. Velkou pozornost věnují autoři kategoriálnímu vymezení základních pojmů. Plasticky ukazují, jak se měnil jejich obsah spolu s tím, jak se měnily jejich determinanty, upozorňují na četné diskuse mezi marxistickými filozofy, které jsou přesvědčivým důkazem, že ani základní kategorie nejsou neměnnou literou. 3. Za všemi analyzovanými pojmy hledají pojem základní, určující, který by představoval fundament poznání, hlavní pramen, cíl i kritérium pravdivosti poznání. Tímto pojem se stala praxe, mnohdimenzionální kategorie, která je rozebírána z různých aspektů takřka ve všech kapitolách knihy. 4. Pro úplnost je třeba dodat, že ke každé kapitole je přiřazen podrobný poznámkový aparát obsahující rovněž mnoho námětů k celé řadě problémů a pro lepší orientaci je v knize k dispozici ještě věcný a jmenný rejstřík.

Antonín Látal

Jevgenij Georgijevič Jakovlev: Umění v zrcadle světových náboženství. Panorama, Praha 1983, 288 stran.

Autor této práce usiluje o postžení vztahů vzájemné závislosti a ovlivňování dvou relativně velmi blízkých forem společenského vědomí — umění a náboženství. Nejde tedy o celkový pohled na jejich genezi, nýbrž o zdůraznění těch momentů a stránek, které rozhodujícím způsobem zasáhly do jejich poměru. Autor tak pracuje s historickým materiálem, reaguje na soudobé snahy náboženství o estetizaci a přispívá k řešení tohoto aktuálního problému, které stojí před marxisticko-leninskou estetikou.

V úvodní studii si J. G. Jakovlev všímá vztahu umění a náboženství a perspektivy jeho vývoje v interpretaci buržoazních teoretiků XX. století a poukazuje na dvě základní tendence. Jednak na teorii tvrdící, že umění absorbuje náboženství v tradiční podobě a samo se stává náboženstvím (umění jako náboženství), jednak na názor, že náboženství ztrácí své charakteristické rysy a jeho nejpodstatnější znaky se přesouvají do oblasti umění (náboženství jako umění). Mýlnost těchto názorů dokazuje autor na dalších stranách, odhaluje postupně základy rozpory v charakteru umění a náboženství, které takovou konvergenci v žádném směru nepřipouštějí. Neméně důležitý a hojně diskutovaný je i další problém, který zde autor nastoluje, problém vzniku náboženství z umění nebo naopak, umění z náboženství.

Obšírnou odpověď na tuto otázku poskytuje úvodní část první kapitoly, nazvané Světová náboženství a systém umění. Umění i náboženství vzniká v procesu diferenciacie mytologického vědomí — synkretického společenského vědomí, které je „samovolným a naivním uvědomění si přírody, organického spojení mezi člověkem a přírodou, mezi duchem a bytím,“ a jež obsahuje „prvky obrazně uměleckého vidění, objektivně správného zobrazení vlastností přírody, člověka, společenského života“ (s. 42) stejně jako možnost jejich náboženského výkladu — charakteristického pro období, kdy se člověk ještě sám nevydělával z přírody, živočišné říše. Současně je zdůrazněn pro vývoj mytologického vědomí význam práce, předmětné lidské činnosti. V další části první kapitoly si J. G. Jakovlev všímá otázky využití umění náboženstvím, umělecko-náboženské celistvosti a jejich aspektů. Ukazuje, že schopnost vnímání dobra, ideálu, krásna, která se vyvinula a zdokonaluje s vývojem práce a duchovního života člověka, jeho schopnost nacházet krásu v předmětech vlastní činnosti nutí náboženství zahrnout do svého působení i estetickou složku, a tím i umění. Náboženství tak vstřebává z umění to, co může jeho pozici posílit, a vylučuje vše, co souvisí se světským životem. V systému umění, který vytváří náboženství, vždy některé z umění převládá. Dominantní umění se liší jak v jednotlivých náboženstvích, tak i v jednotlivých epo-

chách. Nicméně i církví uznaná umění skýtají četná úskalí. Z řady uvedených vzpomeňme alespoň skutečnost, že každé náboženské umělecké dílo, pokud je skutečně umělecké, zahrnuje jak prvky náboženské, tak i umělecké — nenáboženské, že i dílo s náboženským syžetem může pravdivě vypovídat o dané sociálně historické realitě. Navíc se církví vždy nepodařilo eliminovat vliv ostatních umění. Problém využití umění náboženstvím je komplikován i vrstevnatostí umělecké kultury. Autor rozlišuje dvě vrstvy — sociálně aktuální, ve které se odrážejí historicky konkrétní sociální problémy, a lidově mytologickou, která je daleko stabilnější a univerzálnější, ale také daleko méně ovlivnitelná. Závěrem této kapitoly rozebírá některé ze základních kategorií vztahujících se k oběma formám společenského vědomí — symbol, ideál a kánon.

Následující kapitoly jsou zaměřeny na zkoumání specifika vztahu jednotlivých světových náboženství a umění. Ve druhé kapitole Buddhismus a umění objasňuje autor vliv buddhistického učení jednak na tematiku uměleckých děl (např. téma tří hypostazí Buddha hledání pravdy), jednak na formální stránku umění (zejména vliv filozoficko-estetického relativismu a učení o nirváne na univerzální uplatňování principu non-finito). Na vývoji buddhismu od raného období (hinajána) k tradičnímu buddhismu (mahájána) je ukázána nezbytnost využití estetických prostředků, jestliže se náboženství nechce omezit pouze na kastu vyvolených, ale chce zasáhnout i do myšlení lidových mas.

Třetí kapitola Islám a umění se zaměřuje na odlišný vztah, jaký na rozdíl od ostatních světových náboženství zaujímá islám k umění. Rozpor náboženství a umění je zde totiž řešen striktním odmítnutím umění. Tento postoj je určen zákazem zobrazovat boha, člověka i zvíře a klade si za cíl odvrátit věřícího od pomíjivého světa a zkoncentrovat jeho myšlenky k Alláhovi. Zcela bez umění se ovšem islám také neobejde. To je však redukováno na pouhé kanonicky neměnné geometrické nebo rostlinné ornamenty. J. G. Jakovlev však poukazuje na lidově mytologickou vrstvu, která si u islámských národů zachovala relativní samostatnost (k této skutečnosti přispěl i historicky pozdější vliv islámu).

Poslední kapitola Křesťanství a umění se zabývá některými aspekty vztahu zobrazujícího umění jako dominantního umění křesťanství a křesťanského učení. Značná pozornost je věnována pojeto osobnosti, které je jednou z nejdůležitějších součástí křesťanské nauky. Na této oblasti je poukázáno na zásadní rozpory křesťanství a umění. Křesťanský obraz odcizeného, hříšného, pozemsky nedokonalého člověka ostře kontrastuje se snahou umění postihnout člověka jako součást kolektivu, jako bytost společenskou, dokonalou, nejvyšší. Podobné rozpory je možno nalézt v řadě dalších rovin, např. ve srovnání iluzorní křesťanské „plnosti“, která se zakládá na víře, se schopností umění probouzet v člověku stav skutečné plnosti, pocit radosti a síly.

V závěru se autor dotýká některých problémů, které souvisejí se současným vývojem umění a náboženství. Všímá si zejména buržoazního umění, které se v některých svých krajních modernistických směrech blíží k náboženskému chápání světa (abstrakcionismus, surrealismus apod.). Pozornost obrací též k problému zobrazení násilí a války v umění, který se v současné buržoazní společnosti stává velmi aktuálním. Na tomto poli polemizuje hlavně s americkým filozofem a estetikem Thomasem Munro. Závěrem poukazuje na některé novější tendence v reakcích církve na změny ve vztazích umění a náboženství.

Zasvěcený úvod z pera nedávno zesnulého významného brněnského filozofa profesora Jiřího Loukotky zařazuje dílo do širšího kontextu jak z hlediska autorovy badatelské práce, tak i z hlediska celkového stavu zkoumání dané problematiky.

Jakovlevova kniha je poněkud poznamenána skutečností, že její základ je tvořen přednáškami a referáty. Především v kapitolách věnovaných buddhismu, islámu a křesťanství postrádáme větší koncepční sevřenost a návaznost na obecné úvahy první části knihy. Tyto kapitoly zabíhají též do značné šíře, při čemž ne na všechny otázky, které kladou, poskytují i odpovědi nebo stanoviska autora. Kromě toho ztěžují přehlednost i relativně obsáhlé exkursy do problematiky související s analyzovaným hlavním tématem (např. interpretace principu non-finito v buržoazní teorii). Na druhé straně přednost takového přístupu je, že velké množství předložených námětů může sloužit podnětně pro další rozvinutí zkoumané problematiky. Za nejvýraznější přínos lze považovat analýzu mytologického vědomí, která je nejdůležitější propracovanou částí práce. Dílo poskytuje kromě teoretického rozboru i značné množství informací z oblasti vývoje umění a náboženství, zahrnující v to i nejnovější poznatky z kongresů a symposií, a rozsáhlý soupis literatury. Kniha je při své obsažnosti a fundovanosti čtivá a přitažlivá, a proto ji jistě rádi přivítají nejen odborníci, ale i zájemci z řad nejširší čtenářské obce.

Kateřina Baumgartnerová